

Hermeneutyka medialna

DIANA PIETRUCH-REIZES

UNIwersytet Śląski

„Dla każdego człowieka i tylko człowieka – jak pisał Roman Jakobson – język jest nośnikiem aktywności umysłu i komunikacji”¹. To forma komunikowania i przekazu umożliwia poznanie świata oraz innych osób. Hermeneutyka jest to teoria operacji tłumaczenia i rozumienia w odniesieniu do interpretacji wszelkich znaków². Hermeneutyka istnieje tak długo, jak człowiek mówiący, piszący, kreujący znaki. Grecka *hermeneia* wiąże się z rozumieniem słów, nazw, języka. W filozofii Platona występuje „sztuka hermeneutyczna” jako sztuka przekładania. Hermeneutyka wydobyła na światło dzienne pewną problematykę w badaniach nad tekstami. Jej źródła tkwią w teologii, tzn. w odniesieniu do sztuki rozumienia, nauki o właściwej interpretacji Pisma Świętego (ta płaszczyzna rozwinęła się w ramach biblistyki, a dopiero później została zapożyczona przez filologię, historię, jurysprudencję, filozofię). W literaturze przedmiotu dominują ujęcia historyczne, które są reprezentowane i następnie kontynuowane przez wielu badaczy. Ilekroć rozważa się źródła inspiracji własnej refleksji, następuje odwołanie do historycznego rozumienia hermeneutyki, którą Paul Ricoeur ujmuje jako „skupioną wokół dwu osi problemowych”: pierwsza stopniowo poszerza pola hermeneutyki, dążąc do objęcia wszystkich hermeneutyk cząstkowych jedną hermeneutyką ogól-

¹R. Jakobson: *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism*. T. 1. Wybór, redakcja naukowa i wstęp M.R. Mayenowa. Warszawa 1989, s. 355.

²Nawiązanie do definicji roboczej hermeneutyki P. Ricoeura: *Język, tekst, interpretacja. Wybór pism*. Wybrała K. Rosner. Tłum. P. Graffi i K. Rosner. Warszawa 1989, s. 191: „[...] hermeneutyka jest to teoria operacji rozumienia w ich odniesieniu do interpretacji tekstu”.

na, druga zmierza do radykalizacji, dzięki której hermeneutyka staje się nie tylko hermeneutyką ogólną, lecz także hermeneutyką podstawową³. W tej refleksji pojawia się nazwisko Friedricha Schleiermacha, który jako pierwszy sformułował w sposób ogólny zagadnienie interpretacji, borykając się z zagadnieniem związku między interpretacją „gramatyczną” i interpretacją „techniczną”, przy czym „gramatyczna miała dotyczyć cech dyskursu wspólnych pewnej kulturze”, natomiast techniczna – „zajmować się [...] tym, co jednostkowe, geniuszem, przekazem autorskim”⁴. Kolejny etap historii hermeneutyki związany jest z Wilhelmem Diltheyem, dla którego hermeneutyka, będąc nauką o rozumieniu, stała się epistemologią (naturę wyjaśniamy, historię rozumiemy). Dla Schleiermacha i Diltheya rola hermeneutyki miała polegać na „teoretycznym ugruntowaniu, wbrew stałemu sprzeciwowi romantycznej dowolności i sceptycznego subiektywizmu [...], uniwersalnej ważności interpretacji jako podstawy wszelkiej pewności w obrębie historii”⁵. Zagadnienie hermeneutyki, wychodzące poza dominujące w koncepcji Diltheya widzenie jej jako swego rodzaju odmiany teorii poznania, zyskało rozwinięcie za sprawą Martina Heideggera, dla którego hermeneutyka ma charakter ontologiczny, tzn. zamiast pytać: „Skąd wiemy?”, pyta: „Jaki jest sposób bycia tego bytu, który istnieje tylko przez rozumienie?”⁶. Filozofia Heideggera odrzuca Diltheya konflikt między wyjaśnianiem a rozumieniem, gdyż dla autora *Sein und Zeit*⁷ wszelkie poznanie wywodzi się z rozumienia. „Rozumienie w swym zasadniczym sensie wyrasta z mojego związku z sytuacją, z fundamentalnego zrozumienia mojego stanowiska w bycie”⁸.

Hermeneutyka w pismach następców Martina Heideggera – Hansa-Georga Gadamera i Paula Ricoeura, uległa dalszej modyfikacji. Nie chodzi przy tym o odrzucenie historycznych ujęć hermeneutyki, lecz przedstawienie, jak ewoluowały znaczenia niektórych pojęć, jak z jednych pytań wyłaniały się inne pytania.

Teoretyków informacji i komunikacji naukowej hermeneutyka interesuje przede wszystkim jako dyscyplina wyjaśniania, rozumienia i interpretacji języka. Ma ona badać reguły i normy przekazu znaku-sensu od nadawcy do adresata.

³ Ibidem, s. 192.

⁴ Ibidem, s. 196–197.

⁵ W. Dilthey: *Origine et développement de l'herméneutique*. In: *Le monde de l'Esprit*. Paris 1945, s. 332 i nast. Cyt. za: P. Ricoeur: *Język, tekst...*, s. 203.

⁶ Ibidem, s. 207.

⁷ Polskie tłumaczenie: M. Heidegger: *Bycie i czas*. Tłum., przedmowa i przypisy B. Baran. Warszawa 1993.

⁸ P. Ricoeur: *Język, tekst...*, s. 210.

Obok hermeneutyki pojmowanej jako ogólna teoria interpretacji wykształciło się wiele hermeneutyk cząstkowych: starogrecka hermeneutyka filozoficzna, hermeneutyka hebrajska, hermeneutyka patrycystyczna, hermeneutyka chrześcijańskiego średniowiecza, hermeneutyka socjalna i inne. Badania w ujęciu historycznym znakowych systemów przekazywania informacji (mowy, języka mimicznego, pism: obrazkowego, sylabowego, wyrazowego i alfabetycznego, współczesnych pism obrazkowych) oraz materialnych nośników informacji, z uwzględnieniem podziału na epokę przed wynalezieniem papieru, epoki „papierową” i „postpapierową”, implikują interpretację i rozumienie przekazu tekstu w kontekście sytuacyjnym i historycznym, czyli hermeneutykę medialną, którą można zdefiniować jako:

a) interpretację tekstu medialnego (interpretację „środka zachowania sygnalizacyjnego”);

b) projekt teorii naukowej rozumiejącej i opisującej to, co się wydarza we wspólnocie medialnej.

Współczesne badania w tym zakresie wymagają szczególnego podejścia do tekstu, tzn. podejścia pragmatycznego, w świetle którego tekst to odpowiednio ukształtowany przekaz dokumentowo-tekstowy, czyli struktura obejmująca zapis w konkretnym języku, zapisową realizację określonego tekstu oraz dokumentową jego realizację⁹. Dla odbiorcy całość przekazu dokumentowo-tekstowego tworzy tekst w sensie pragmatycznym, przy czym tekst – struktura semantyczna, *expressis verbis* utrwalony w dokumencie, stanowi główną treść przekazu, natomiast teksty typu dokumentowego to element wtórny przekazu. Sferę dokumentową (dokumentalną realizację tekstu) należy identyfikować z tymi składnikami, które tworzą byt dokumentu, jego zewnętrzny kształt materialny zestrojony z zawartością zapisową w harmonijną całość. Forma dokumentowa powinna uwydatnić informacje i ułatwić ich przekazywanie. Należy zauważyć, że przedmiot materialny, na którym dokonano zapisu, determinuje kształt owego zapisu, kompozycja tekstu zależy od charakteru języka, od języka zależy struktura semantyczna. Ponadto zewnętrzny wygląd materialny przedmiotu wskazuje na czas, a także na sytuację powstania zapisu. Nauki badające różne aspekty komunikacji społecznej – od językoznawstwa, nauk bibliologicznych, nauk o kulturze, aż po nauki o elektronicznych środkach przekazu – w ujęciu historycznym, współczesnym i prognostycznym, ustalają ogólne prawa rozwoju różnych rodzajów, sposobów i środ-

⁹D. Pietruch-Reizes: *Rozwój środków przekazu informacji o prawie*. Katowice 1992, s. 57–58.

ków gromadzenia, przetwarzania oraz obiegu informacji społecznej. I w tym kontekście konieczne jest odwoływanie się m.in. do współczesnej hermeneutyki filozoficznej, czyli do twórczości Heideggera, Gadamera, a zwłaszcza hermeneutyki tekstu Ricoeura, z której prowadzamy „hermeneutykę medialną”.

Filozoficzne źródła hermeneutyki medialnej:

1. Byty medialne. Wyrasta to z hermeneutyki *Dasein* Heideggera (*Dasein*, tj. byt, którym każdy z nas jest i dla którego poznanie stanowi jedną z możliwości jego bycia); „[...] kiedy badamy ontologiczne warunki wiedzy, stwierdzamy, iż należy do nich przedpoznawcza znajomość bytów przez *Dasein*, zamieszkiwanie wśród nich i odnoszenie się do nich, z czego wyłania się relacja poznawcza jako pochodna i z konieczności niedoskonała”¹⁰. Bycie-w-świecie to zamieszkiwanie w nim, w środowisku narzędzi. Elementy wyposażenia nie pojawiają się osobno, lecz tworzą pewne całości. Wyposażenie jest zawsze wyposażeniem do czegoś, do określonej czynności, pracy¹¹. Zanim człowiek odniesie się poznawczo do określonego bytu, musi zaistnieć sytuacja, która stanowi warunek możliwości tego odniesienia – czyli musi ujawnić się samo bycie bytów wewnątrz świata. *Dasein* „otwiera” byty poprzez obcowanie z nimi i zainteresowanie różnymi przedmiotami. Jak pisze Heidegger, poznanie dla *Dasein* jest pewną odmianą jego bycia-w-świecie (być-w-świecie-wśród-rzeczy). Gadamer i Ricoeur piszą o sytuacji egzystencjalnej, którą można interpretować jako bycie-w-kulturze, wśród tekstów¹². Jak powiada Heidegger, „rozumienie ma strukturę projektowania” i dlatego *Dasein* „projektuje możliwości własnego bycia i bycia tego, co napotyka”. W ten sposób rozwój środków przekazu informacji można widzieć jako „projekcję” *Dasein*. Posługując się językiem Heideggera, sytuacja bycia-w-świecie, a więc także w historii, języku i kulturze, wyprzedza każde konkretne postrzeganie i wyposaża je w założenia rzutujące na jego przebieg. Doniosłość interpretacji hermeneutycznej Heideggera polega przede wszystkim na tym, że koncepcję interpretacji wyprowadził on z analizy ontologicznej. Dla niego pytanie o cel i możliwości badań historycznych staje się pytaniem o sposób bycia bytów historycznych, co wykracza poza Diltheyowskie ujęcie hermeneutyki metodologicznej.

¹⁰ W.I. Richardson: *Heidegger. Through Phenomenology to Thought*. Hague 1963, s. 98. Cyt. za: K. Rosner: *Hermeneutyka jako krytyka kultury*. Heidegger, Gadamer, Ricoeur. Warszawa 1991, s. 26.

¹¹ K. Rosner: *Hermeneutyka jako...*, s. 27 i nast.

¹² Ibidem, s. 33.

2. Refleksja Heideggera nad stanem kultury europejskiej zawarta w tekście z 1949 roku *Pytanie o technikę*¹³, w którym filozof pyta: czym jest instrumentalność, a także – co z tym się wiąże – czy można poprzestać na określeniu techniki mianem instrumentu, tj. środka do celu. Heidegger stwierdza, iż „technika nie jest po prostu środkiem. Technika jest sposobem odkrywania. *Téchne* »wy-doby-wa« coś, co jeszcze nie jest dane”¹⁴.

3. Esej *Budować, mieszkać, myśleć* zawiera wskazania dla życia praktycznego. Zamieszkiwanie zastąpiło pojęcie „egzystowanie w prawdzie bycia”¹⁵; człowiek zamieszkuje obszar, w którym czuje się u siebie. Jak pisze Heidegger, zamieszkiwanie jest „pobytem przy rzeczach”¹⁶, realizuje się w codziennym życiu, przez sposób odnoszenia się do rzeczy, wśród których człowiek żyje. Ten sposób filozof nazywa budowaniem, które nie przekształca świata, nie narzuca mu swego ładu, lecz tylko wydobywa i przez łączenie pozwala się ujawnić samym rzeczom. Tak tworzy się przestrzeń, która nadaje się do zamieszkania, w której człowiek czuje się u siebie.

4. Doświadczenie hermeneutyczne Gadamera (teoria pozytywna) może poszerzyć naszą samoświadomość, może powiedzieć nam coś ważnego nie tylko o dawno minionej przeszłości, ale także – za jej pośrednictwem – o nas samych. „Z problemem hermeneutycznym – według Gadamera – mamy do czynienia wtedy, gdy spotykane świadectwo z przeszłości jest dla nas obce, niezrozumiałe, gdy nie istnieje aktualna tradycja interpretacyjna [...]”¹⁷. Zadaniem interpretacji hermeneutycznej jest przyswojenie tekstu, nawiązanie z nim dialogu, przezwyciężenie „obcości”. Dla Gadamera znaczenie tekstu (prawda tekstu) odsłania się dzięki aplikacji, będącej integralnym składnikiem interpretacji hermeneutycznej. Aplikacja to odniesienie tekstu do sytuacji, w której jest on rozumiany.

5. Refleksja hermeneutyczna Ricoeura rozwija się wokół pytań: co to znaczy być człowiekiem? na czym polega specyfika ludzkiej egzystencji? Dla rozważań nad hermeneutyką medialną należy przyjąć Ricoeurowską hermeneutykę tekstu, według której musimy szukać odpowiedzi na pytanie, jak to się dzieje, że za pośrednictwem kultury, tzn. za pośrednictwem czytania i interpretacji tekstów, dokonuje się

¹³ M. Heidegger: *Pytanie o technikę*. W: Idem: *Budować, mieszkać, myśleć: eseje wybrane*. Oprac. K. Michalski. Tłum. K. Michalski i in. Warszawa 1977.

¹⁴ Ibidem, s. 231–232.

¹⁵ M. Heidegger: *Budować, mieszkać, myśleć*. W: Idem: *Budować, mieszkać...*, s. 123.

¹⁶ Ibidem, s. 323.

¹⁷ K. Rosner: *Hermeneutyka jako...*, s. 157.

rozwój duchowy człowieka. Chcąc więc rozumieć wytwory kultury, w tym kultury elektronicznej, nie można ograniczyć się do sformułowania odpowiedzi na pytanie: jak to się dzieje, że rozumiemy teksty? Trzeba także wyjaśnić, w jaki sposób dochodzi do rozumienia dawnych tekstów kultury (np. gutenbergowskich).

Dla hermeneutyki przekazu tekstów elektronicznych przyjmujemy jako podstawę rozważań – często wykorzystywany – schemat komunikacji Romana Jakobsona zawarty w pracy *Poetyka w świetle językoznawstwa*¹⁸. Autor wyróżnia sześć czynników biorących udział w komunikowaniu dyskursu: mówiący, słuchacz, medium lub kanał, kod, sytuacja i przekaz. Następnie przyporządkowuje im sześć funkcji: emotywną, konatywną, fatyczną, metajęzykową, referencyjną oraz poetycką. Ten schemat pozwoli rozważyć, jakim zmianom, transformacjom i deformacjom ulega współdziałanie owych czynników i funkcji w dyskursie elektronicznym.

Przekaz i medium. Utrwalenie i przeniesienie przekazu za pośrednictwem materialnego środka – elektronicznych środków przekazu; zapis elektroniczny pokonuje „przemijalność dyskursu”. Czy chodzi tylko o zmianę medium, tzn. „czy rzecz – jak pisze Ricoeur – sprowadza się do tego, że ludzki głos, twarz i gest zostają zastąpione przez znaki materialne, różne od ciała mówiącego?”¹⁹. Obserwacja wpływu mediów elektronicznych na kultury społeczne, polityczne, organizacyjne wskazuje na to, że zapis elektroniczny jest czymś więcej niż tylko utrwaleniem materialnym. Rozległość zmian i skutków pozwala przypuszczać, że media elektroniczne, utrwalając dyskurs, nie tylko chronią go przed zniszczeniem, lecz także wpływają w ważki sposób na jego funkcje komunikacyjne. Podążając za Ricoeurem („[...] gdy nie jest ono [pismo – D.P.-R.] tylko zapisem wcześniejszej od niego mowy [...], lecz myślą ludzką od razu zapisaną, bez pośredniego stadium mowy”²⁰) – z analizą dyskursu elektronicznego wiążą się specyficzne problemy, gdyż nie jest on tylko zapisem wcześniejszego od niego dyskursu „drukowanego”, lecz myślą od razu zapisaną, bez pośredniego stadium.

Przekaz i słuchacz (czytelnik). Przekaz elektroniczny jest skierowany potencjalnie do każdego, kto włączy się w interakcje z maszyną (uniwersalizacja przekazu).

Przekaz i kod. Przestrzenność dyskursu elektronicznego osiągnęła pełnię wraz z pojawieniem się Internetu. Ricoeur stwierdza:

¹⁸R. Jakobson: *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism...*, T. 2, s. 81–89 i nast.
R. Jakobson: *W poszukiwaniu istoty języka*. T. 1: *Wybór...*

¹⁹P. Ricoeur: *Język, tekst...*, s. 100.

²⁰Ibidem, s. 101.

„Pierwszy krok w kierunku wizualizacji kultury to wywłaszczenie głosu z jego potęgi związanej z wzajemną obecnością”²¹. *Per analogiam*, krok kolejny to medializacja kultury. Nasza uwaga musi także ogarnąć odmiany znaków – tekstów kultury, które powstały wraz z nastaniem mediów elektronicznych, a które dla rozwoju i bytu kultury są tak ważne, jak symbole i metafory.

Przekaz i referencja. W odniesieniu do tekstu elektronicznego nastąpiło rozszerzenie zakresu referencji (np. dokumenty hipertekstowe) poza wąskie granice sytuacji dialogicznej. Świat dla odbiorcy stał się zespołem referencji otwartych przez teksty. Według Ricoeura, „świat to zespół referencji odsłanianych przez wszelkie rodzaje tekstów, deskryptywnych i poetyckich [...]. Rozumieć zaś tekst – to umieszczać wśród predykatów odnoszących się do naszej sytuacji wszystkie te sensy, które z naszego *Umwelt* (otoczenia) czynią *Welt* (świat)”²². I tutaj widać znaczenie wypowiedzi Heideggera w odniesieniu do analizy rozumienia (podając za Ricoeurem): „[...] tym, co przede wszystkim rozumiemy w dyskursie, nie jest inna osoba, lecz »projekt«, to jest zarys nowego sposobu bytowania w świecie”²³.

²¹ Ibidem, s. 119.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 112.